

NOTISER

Maj Nodermann: *Gästspel i 1800-talets teatervärld. Johan Nodermanns resejournal.* Nordiska museets förlag, Stockholm 2013. 152 s., ill. ISBN 978-91-7108-564-1.

Med denna vackra, behändiga och väl illustrerade volym har Maj Nodermann, Nordiska museets förra intendent och folkkonstexpert, fördjupat sig i sin egen släkt och särskilt i sin farfars historia. Den senare, Johan Nodermann (1837–1927), var uppvuxen i en guldsmedsfamilj i Köpenhamn och levde större delen av sitt liv i Danmark med undantag för några decennier i slutet av 1800-talet, då han var verksam som fotograf i Helsingborg. Mest utrymme i boken får dock hans ungdomsår som resande skådespelare på den danska landsbygden, och det är särskilt detta som ger framställningen dess kulturhistoriska värde.

Perioden som skådespelare var egentligen ganska kort, han var aktiv i yrket i tjuogoårsåldern, närmare bestämt åren 1858–1865. Det var de resande teatersällskapens tid, man for med häst och vagn mellan de danska provinsstäderna. Det som möjliggjort en rekonstruktion av resande och villkor är en egenhändigt förd resejournal som Johan Nodermann lämnat efter sig med uppgifter om resvägar, teaterlokaler, gruppens sammansättning, roller och repertoarer. Repertoaren var lättisam och riktad mot en större och inte alltför sofistikerad publik, vaudeviller med frekventa inslag av sång och dans. Johan bytte flera gånger teatersällskap, men repertoaren var alltid likartad. Ekonomiskt var teaterturnerandet en balansgång på slak lina. Resvagnarna fraktade inte bara skådespelare utan även musiker och instrument, sufflöser och kanske kulisser och teatermålare. Maj Nodermann förmodar att ersättning till pjäsernas författare var en utgift som sällskapen helst undvek att betala ut. Upphovsrätt tog man lätt på och texten kunde vid behov utvidgas med revyvisor och lokala anekdoter. Ett intressant inslag är ”beneficierna”, en insamling bland publiken av frivilliga medel, som tillföll skådespelarna efter någon bestämd tågordning. Johan, som var ung, ståtlig och utrustad med en god sångröst, tycks ha varit

publikdragande (särskilt bland damerna) och inkasserade emellanåt goda beneficier.

Några av skådespelarna stannade livet ut i yrket, men många valde att lämna det efter ungdomsåren och övergick till tryggare förhållanden, till hantverkssysselsättningar eller olika småborgerliga yrken. Till de senare hörde Johan Nodermann, som måste ha tröttnat på det krävande resandet och de osäkra ekonomiska villkoren. Men då hade han redan träffat en ung skådespelerska i ensemblen, som så småningom skulle bli hans hustru. 1866 gifte de sig och Johan började en ny bana som fotograf, ett yrke som började bli attraktivt vid denna tid. Det gick på kryckor i Danmark, men sedan han flyttat bopålarne till Sverige, där en äldre syster redan var verksam som fotograf, blev han snart mer framgångsrik. Men om den perioden fram till sekelskiftet 1900 har texten mindre att berätta.

Maj Nodermanns bok ger sammanfattningsvis en intressant och underhållande inblick i skådespelarlivet i mitten av 1800-talet, säkerligen ganska representativt även för svenska förhållanden. Läsaren blir nyfiken på detta uråldriga yrke och dess färgstarka historia.

Mats Hellspong, Stockholm

Ylva Herholz: *I glömskans land. Exkursioner i sentida svensk-tyska spår.* Carlsson Bokförlag, Stockholm 2014. 237 s. ISBN 978-91-7331-625-5.

Journalisten och författaren Ylva Herholz har intervjuat ett antal personer med tysk bakgrund eller med intresse för Tyskland.

Efter kriget kom unga flickor från det utbombade Tyskland till svenska familjer som hembiträden eller barnflickor. Eftersom skolgången hade blivit eftersatt under krigsåren såg de här sin chans att utbilda sig, bl.a. genom att besöka kvällskurser.

Några av de unga flickorna kom till familjer med tidigare anknytning till Tyskland eller till personer med intresse för äldre tysk kultur, medan andra kom till fa-

miljer som var misstänksamma och t.o.m. trodde att de kunde vara spioner. En del av de unga kvinnorna återvände till hemlandet när förhållandena hade blivit bättre där, men många blev kvar i Sverige och bildade familj, några med svenska män, andra med landsmän. Många gästarbetare hade sökt sig till Sverige efter kriget, där bristen på arbetskraft var stor.

När Sigrid Combüchen var i 6-årsåldern bestämde sig hennes föräldrar för att pröva lyckan i Sverige, till en början i Småland, där pappan som var ingenjör hade fått arbete. I intervjun berättar hon om sin uppväxt på flera platser i Sverige. Efter studenten hade Sigrid lagt tyskan åt sidan och istället ägnat sig åt franska språket. Det dröjde lite innan hon tog upp tyskan igen. Hon började läsa i Lund, gifte sig, fick barn och blev kvar i Lund.

Tyskan var fortfarande det första främmande språk som man fick lära sig i skolan. Många svenska ungdomar lärde känna tyskspråkiga barn och ungdomar i skolan och började intressera sig för tyska språket och kulturen. En av dem var Carl-Henning Wijkmark, som under kriget hade blivit passad av en judisk flykting från Berlin. Under uppväxten fick han höra åtskilliga historier om Tyskland. Under gymnasieåren var han *Austauschschüler*, dvs. utbyteselev i södra Tyskland. På resan genom det sönderbombade landet väcktes hans intresse för Tyskland och han har sedan dess återvänt dit många gånger.

Jörn Donner är en annan Tysklandsvän. Även han kom första gången dit i sin ungdom och intresset har han bibehållit. Berlin var då som nu en intressant stad. Långt senare fick han kännedom om släkten Donners avlägsna ursprung i Lübeck.

De här människoödena hör man inte längre mycket talas om, men de utgör ju en väsentlig del både av vår historia och vår kulturhistoria. Inte heller bör vi glömma hur de på olika sätt har bidragit till dagens välstånd. Det är kanske något att tänka på även idag, när människor från andra oroshärdar söker sig en framtid i Sverige.

Margareta Tellenbach, Bjärred

Hedvig Rudling: *Djur i krigets öga. Om djur och soldater i första världskriget*. Med förord av Peter Englund. Atlantis förlag, Stockholm 2014. 159 s., ill. ISBN 978-91-7353-663-9.

Boken berättar med hjälp av fotografier och utdrag ur memoarer om djuren som vistades i krigsområden och

på slagfält under första världskriget. Soldater har berättat om herrelösa katter och hundar som de mitt i stridens hetta tog hand om, gav mat och ordnade en enkel liggplats för i skyttegraven. De blev soldatruppens maskot. Mitt i dödandet av människor visade de en stor känsla för andra levande varelser. Många av djuren blev dödade under striderna och begravdes som soldaternas bästa vänner. Samma vänskapliga och förtroliga förhållande rådde mellan soldaterna och de djur som användes i krigsinsatsen, som hästar, hundar, brevduvor och andra lite ovanligare djur.

Tamdjur togs med i förbanden som proviant, men ibland fick något av djuren ett namn och blev istället en maskot. På så vis kunde en gås bli räddad. För kaninen är också gränsen mellan keldjur och matvara oskarp, pälsen kunde också tas tillvara. När matbristen och hungern slog till kunde soldaterna äta nästan vilket djur som helst. Köttstycken skars ut ur levande hästars bakdelar så att det såg ut som om de hade skadats av granatsplitter.

Åtta miljoner hästar dog i kriget av skottskador, sjukdomar eller de fastnade i leran och arbetade tills de stupade; det var alltid ont om foder. Hundar användes som vaktdjur. De sökte efter sårade i ingenmansland och deltog i patruller och befordrade meddelanden. I flertalet av dessa uppdrag fick hunden klara sig på egen hand. Brevduvor var de mest pålitliga kommunikatorerna. Telefoner fanns men ledningarna skadades ofta och reparationerna var farliga uppdrag. Ett fotografi visar en hund som drar ut en telefonledning som den bär med en kabelrulle på ryggen. Bland krigets märkligheter kan nämnas att tyskarna fäste kameror på brevduvor för att de skulle fotografera fiendens territorium. En sorts föregångare till vår tids drönare.

Berättelserna och bilderna är märkliga dokument som visar djurens intelligens och förmåga att liksom soldaterna stå ut med krigets fasor och försöka undvika att bli skadade eller dödade. Det berättas om skadade djur, som t.ex. hundar och brevduvor, som utfört sitt uppdrag och sedan lyckats ta sig tillbaka till sin trupp. En del blev omskötta så att de kunde återgå i tjänst. Djuren varnade för en annalkande fara långt innan soldaterna blev uppmärksamma på den. Hundarna lärde sig urskilja gasanfallen och kunde varna soldaterna i förväg. Gasmasker utvecklades även för hundar, men frågan är om de fungerade som avsett. Kanariefåglar användes för att varna när luften i skyttegravarnas tunnlar höll på att ta slut eller innehöll giftiga gaser. Mulor och kameler användes också trots att de är kända för att